

<https://helda.helsinki.fi>

Den finländska tidningspressen som samhällsspegel under 1900-talet

Landgren, Walter Lars-Folke

2017-12

Landgren , W L-F 2017 , ' Den finländska tidningspressen som samhällsspegel under 1900-talet ' , Historisk tidskrift för Finland , vol. 102 , nr. 2 , s. 286-294 . < <https://journal.fi/htf/article/view/66925> >

<http://hdl.handle.net/10138/298913>

publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

LARS-FOLKE LANDGRÉN

Den finländska tidningspressen som samhällsspegel under 1900-talet

Mediefältet skiljde sig under 1900-talet rätt mycket från 2010-talets medieutbud. Tidningspressen var den förhärskande medieformen sedan 1800-talet. Under mellankrigstiden tillkom radion och på 1950- och 1960-talet slog televisionen igenom. De elektroniska och digitala medierna spelade ingen egentlig roll ännu på 1900-talet, och lokalradiostationer och lokala tv-kanaler uppstod först under de sista årtiondena av seklet. På allvar skedde internetgenombrottet först under 2000-talets första decennium, och det har haft ett stort inflytande på mediestrukturen under 2000- och 2010-talet. Man skiljer numera mellan de traditionella medierna (press, radio och tv) och de digitala medierna på nätet.

Den finländska tidningspressens etablering som ”den tredje statsmakten” vid sidan av regeringen och parlamentet skedde sålunda redan på 1800-talet.¹ Då utvecklades dagspressen i Finland till en viktig aktör i samhället, speciellt på politikens fält. De första politiska rörelserna och senare ”partierna”, till exempel liberalerna, de gammal- och ungfinska partierna och det svenska partiet, fick tidigt sina egna politiska språkrör.

I början av 1900-talet konsoliderades den politiska tidningspressen. Generalstrejken 1905 med det påföljande så kallade novembermanifestet fungerade som bränsle för denna utveckling i och med att förhandscensuren av pressen upphävdes. Samtidigt genomfördes en parlamentsreform som införde enkammarlantdag 1906 i stället för den dittills rådande ståndsrepresentationen.

Den här översikten ingår i den serie översikter som publiceras i HTF med anledning av det självständiga Finlands 100-årsjubileum.

1. De två andra är riksdagen, som stiftar lagarna, och regeringen, som verkställer dem. Den tredje statsmaktens ”uppgift” är att granska de två övriga statsmakternas verksamhet.

Som en följd av dessa bakgrundsfaktorer skönjdes en märkbar ökning av antalet finländska tidningar redan under de följande åren 1905–1909. År 1905 hade antalet tidningstitlar slagit nytt rekord, 87 stycken, för att öka till 116 år 1907. De politiska tidningsnäten växte också kraftigt. Den nya valdistriktsindelningen inför enkammarlantdagen blev utgångspunkten för de politiska partiernas organisation och samtidigt bas för den politiska tidningspressens spridning. År 1905 utkom tidningar i 36 städer i Finland. Gemensamt för dessa tidningar var att de inte i första hand drevs i kommersiellt syfte, utan främst var ideella projekt grundade av politiska, sociala och kulturella orsaker.²

Partibildningen efter novembermanifestet såg vid sidan av de etablerade finska partierna (gammal- och ungfinnar) och det svenska partiet (snart Svenska Folkpartiet) även uppkomsten av en agrarpress och en kraftig tillväxt av den socialdemokratiska tidningspressen. Alla dessa partier hade en egen tidningspress, men speciellt kraftig var det socialdemokratiska partiets tillväxt och därmed dess egen press. Den socialdemokratiska pressens socialistiska ideal blev utslagsgivande för den linje som dess tidningar följde åren före självständighetsförklaringen 1917 och inbördeskriget 1918. Partiets ledande organ, *Työmies* i huvudstaden, *Sosialisti* i Åbo, *Kansan Lehti* i Tammerfors och *Sorretun Voima* i Jyväskylä bedrev en aggressiv propaganda i sina spalter.

Inbördeskriget 1918 blev en vattendelare för den finländska pressen och påverkade speciellt den förlorande röda sidans tidningar, vilka indrogs efter regeringssidans seger i kriget. För många av dem innebar indragningen slutet på verksamheten. Sådana var partiets huvudorgan *Työmies*, *Kansan Lehti*, *Arbetet* i Åbo och *Kansan Ääni* i Villmanstrand. Flera tidningar började senare utkomma under ett nytt namn, till exempel *Hämeen Kansa* (tidigare *Hämeen Voima*) i Tavastehus, *Työn Voima* (tidigare *Sorretun Voima*) i Jyväskylä och *Savon Kansa* (tidigare *Savon Työmies*) i Kuopio. De så kallade högersocialisterna, det vill säga anhängarna av Väinö Tanners politik kunde fortsätta tidningsutgivningen efter inbördeskriget, som första organ grundades *Suomen Sosialidemokraatti* i september 1918.³

-
2. Toivo Nygård, 'Poliittisten vastakohtaisuuksien jyrkentyminen sanomalehdistössä', Päiviö Tommila (päätoim.), *Suomen Lehdistön Historia 2. Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan* (Kuopio 1987), s. 30–32.
 3. Raimo Salokangas, 'Puoluepolitiikka ja uutisjournalismi muuttuvilla lehtimarkkinoilla', Tommila, *Suomen Lehdistön Historia 2*, s. 192–199.

Efter att Finland förklarat sig självständigt och inbördeskriget avslutats stiftades även en ny tryckfrihetslag. Den hade sina rötter i storfurstendömet kortvariga tryckfrihet 1865–1867. Den finländska lantdagen antog redan efter storstrejken 1906 en proposition till ny tryckfrihetslag, som dock inte stadfästes av kejsaren. Samma öde mötte även några senare tryckfrihetspropositioner. 1917 års första lantdag inledde förberedningen för en ny tryckfrihetslag, men inte heller den kunde slutföras. Två veckor efter självständighetsförklaringen avlät regeringen den 21 december 1917 ett nytt förslag till tryckfrihetslag. Förslaget hann inte behandlas före inbördeskriget bröt ut i slutet av januari 1918. Då 1918 års riksdag åter sammanträdde i november 1918 hade antalet riksdagsmän minskat kraftigt. Socialdemokraterna, som i valen hösten 1917 fått 92 mandat, representerades nu av en enda riksdagsman, partiets övriga riksdagsmän var antingen döda, fängslade eller hade flytt till Ryssland. Under några hektiska veckor behandlade sedan denna ”rumpriksdag” förslaget till ny tryckfrihetslag, som godkändes i en avgörande omröstning den 20 december 1918. Den nya tryckfrihetslagen för republiken Finland stadfästes av riksföreståndaren C. G. Mannerheim och trädde i kraft den 4 januari 1919.⁴

Efter inbördeskriget och långt in på 1930-talet tvingades det socialdemokratiska partiets tidningspress, som anammat en parlamentarisk verksamhetslinje, inta en försiktig och förhållandevis profilös hållning gentemot de rådande högerkrafterna i det finländska samhället. Först i och med socialdemokraternas regeringsmedverkan för första gången på tio år i A. K. Cajanders ministär 1937–1939 började samhällsklimatet förbättras och motsättningar i samhället småningom upplösas.

Under mellankrigstiden var sålunda det finländska samhället högerorienterat, vilket tog sig uttryck i till exempel indragningen av kommunistpressen 1923, Lapporörelsen från och med slutet av tjugotalet med Mäntsäläupproret 1931 som slutpunkt, det så kallade bondetåget och upplösandet av kommunistpartiet sommaren 1930 och extremhögerens blomstring med IKL i spetsen under senare hälften av trettioalet. Pressens inställning till Tyskland och dess nya ledare Hitler var, med några få undantag, också förhållandevis positiv under 1930-talet. Undantagen fanns främst inom den finlandssvenska tidnings-

4. Lars-Folke Landgrén, 'Censuren i Finland 1809–1919', Hilde Bøe et al., *Filologi og sensur* (Oslo 2015), s. 63–65.

pressen, till exempel Edvin Sundquist i *Vasabladet* och Max Hanemann i *Hufvudstadsbladet*.⁵

Sedan mitten av trettioalet hade extremhögerns parti Fosterländska Folk rörelsen (IKL) sina egna språkrör med *Ajan Suunta* i huvudstaden som ledande organ. Förlagsbolaget Yhtyneet Lehdet Oy hade en egen "tidningsfabrik" i Kuopio som utgav upplagor enligt Kopfblattmodellen med identiskt innehåll på olika håll i landet. Efter att huvudredaktören, överstelöjtnant Arne Somersalo inkallats i vinterkriget dog IKL:s tidningspress ut, endast *Ajan Suunta* kvarstod.

En begynnande trend var att partipolitiken började dämpas i den borgerliga tidningspressen redan under mellankrigstiden och att tidningarna blev mera kommersiellt inriktade. Så var till exempel fallet med framstegspartiets främsta språkrör *Helsingin Sanomat* i huvudstaden och *Turun Sanomat* i Åbo. Samtidigt inleddes den professionalisering av redaktörskåren som efter kriget ledde till att journalistutbildning blev det viktigaste kriteriet för en tidningsredaktör och inte den politiska hemvisten. Det ideella, politiska budskapet urvattnades alltmera till förmån för kommersialismen.⁶

Under krigsåren rädde krigscensur i Finland. Censuren riktades mot både den extrema högerpressen och mot socialdemokratiska organ. Likaså fick den liberala, frisinna pressen, till exempel Svenska Folkpartiets tidningar (*Svenska Pressen*, *Hufvudstadsbladet* och *Vasabladet*) känna av censurens ingripanden. Under kriget började tidningarna också anamma en form av självcensur, först gentemot Tyskland och sedan gentemot Sovjetunionen. Vapenstillståndet i september 1944 innebar också slutet på *Ajan Suunta*, emedan IKL förbjöds.⁷

Efterkrigstiden präglades i vårt land av återuppbyggnad och en partipolitisk omgruppering. Därtill kom ett massivt krigsskadestånd till Sovjetunionen och en rättsprocess mot politiska så kallade krigsförbrytare i form av till exempel förre presidenten Risto Ryti och flera

5. Lars-Folke Landgrén, "Herr Hitler är en förolämpning". En översikt av pressopinionerna om nazismen i de nordiska länderna från maktövertagandet till riksdagsvalets efterdyningar 30.1.–20.3.1933", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 75 (Helsingfors 2000), s. 29–30, 36–37, 47–49, 66–67, 77–79, 82.

6. Se t.ex. Raimo Salokangas, *Tidningspressen i Finland – ett klassificeringsförsök i tidsperspektiv* (Odense 1982), s. 44–59.

7. Se t.ex. Alpo Rusi, *Lehdistösensuuri jatkosodassa. Sanan valvonta sodankäynnin välineenä 1941–1944* (Helsinki 1982).

regeringsmedlemmar, bland annat förre utrikesministern Väinö Tanner och de förra statsministrarna J. W. Rangell och Edvin Linkomies. Den politiska kristiden nådde sin kulmen i och med ”farans år” 1947–1949, då regeringen kunde avstyra ett kommunistiskt maktövertagande.

Reaktionen mot den krigstida regeringspolitiken tog sig också uttryck i en kraftig ökning av vänsterpressen, då den politiska vänstern åter kunde verka fritt och kommunisterna fick tillträde till landets regering. Både Demokratiska Förbundet för Finlands Folk (DFFF) och Finlands Kommunistiska Parti (SKP) grundade egna tidningar, till exempel *Vapaa Sana* och *Kansan Uutiset*, av vilka den sistnämnda i fråga om sin spridning redan i början av 1950-talet översteg den socialdemokratiska *Suomen Sosialidemokraatti*. År 1950 fanns det i Finland ännu åtta städer, där det utkom minst fyra tidningar: Helsingfors, Kotka, Åbo, Tammerfors, Vasa, Uleåborg, Jyväskylä och Kuopio.

Efter kriget började tidningsdöden härja inom pressen. Först dog orternas så kallade tredjetidningar, sedan andratidningarna. Under perioden 1950–1980 minskade de egentliga tidningarna från 114 till 79 och fyra tidningar utkom 1980 på endast tre orter: i Helsingfors, Uleåborg och Vasa. Det var speciellt den politiska pressen som fick vika. Om tidningen inte nedlades, så kunde den även förklara sig politiskt oberoende. Offren för tidningsdöden var både etablerade äldre tidningar och yngre språkrör för nya partier, till exempel inom vänsterpressen. Situationen på tidningsmarknaden var inte längre gynnsam med tanke på en politiskt engagerad läsekrets. Tidningarna blev så småningom mera av ”omnibusaviser”, med ett innehåll som appellerade till alla läsare.⁸

1950-talet såg också en reaktion mot den efterkrigstida ”vänsterinriktade” politiken i form av den så kallade vapenbrödrasocialismen och högerens union mot Urho Kekkonen och dennes centerparti. Vänsterns splittring minskade dock effekten i denna reaktion och efter presidentvalet 1956 konsoliderade Kekkonen och centern sin politiska maktställning i förbund med vänstern (vänstersocialdemokrater, socialister och kommunister). Visserligen valdes Väinö Tanner på nytt till SDP:s ordförande i slutet av femtiotalet, men nattfrosten och

8. Päiviö Tommila & Raimo Salokangas, *Tidningar för alla. Den finländska pressens historia* (Kungälv 2000), s. 212–215.

notkrisen gjorde slut på den politiska unionen mellan vapenbrödrasocialister och samlingspartister.

På 1960-talet fördes i Finland en slags kulturkamp om främst ungdomen mellan radikalvänstern och den reaktionära högern, där vänsterpressen, särskilt DFFF:s *Kansan Uutiset* och *Tiedonantaja* var speciellt aktiv. Förutom det allmänna kulturklimatet påverkades särskilt ungdomen av den student- och kulturradikalism som dessa tidningar företrädde. Den tog sig till exempel uttryck i ungdomskravaller (vid Shahens av Persien besök i Finland 1962), i demonstrationerna mot Vietnamkriget och i ockupationen av Gamla Studenthuset i Helsingfors 1968. Denna kulturkamp riktades också mot det angloamerikanska inflytandet, vars popkultur (Elvis, Beatles med mera) dock i längden drog det längre sträet.

Denna politiska samhällsutveckling med rödgröna förtecken banade också väg för den själv censur, som karakteriserade den finländska tidningspressen speciellt under 1970- och 1980-talet, även om dess rötter står att söka i krigscensuren och de nya politiska konstellationerna som uppstod efter kriget. Objekt för denna var Sovjetunionen, som inte "fick" kritiseras i tidningarnas spalter. Sovjetunionens ockupation av Tjeckoslovakien i augusti 1968 fördömdes ännu av en nästan enhällig finländsk tidningspress, medan ockupationen av Afghanistan 1979 möttes av tidningspressens tysta godkännande. Likriktningen omfattade hela den finländska pressen, Nationella Samlingspartiets och Svenska Folkpartiets språkrör inbegripna. Det enda konsekventa undantaget var det Konstitutionella Högerpartiet (1973–1992) med sin ledare, riksdagsman Georg C. Ehrnrooth och tidningen *Express*. Den finländska tidningspressen förhöll sig mycket undfallande till den ryske Nobelpristagaren Alexander Solzjenitsyns bok om Gulag-fånglägren och de flesta finländska tidningar stödde eller förteg det faktum att socialdemokratiska bokförlaget Tammi inte vågade publicera boken.⁹ Själv censuren fick sitt yttersta uttryck i den av riksdagen godkända undantagslagen, som stadgade att Urho Kekkonen fortsatte som president perioden 1974–1978 utan presidentval. Ingen av de större tidningarna motsatte sig detta odemokratiska förfarande, till och med

9. Se t.ex. Birger Thölix, 'Den frivilliga ödmjuka journalisten', Hans Fredrik Dahl (red.), *Sensur og selvzensur i nordisk pressen* (Oslo 1999), s. 85–93.

Hufvudstadsbladet med Jan-Magnus Jansson som chefredaktör flaggade för undantagslagen.¹⁰

Utomlands benämndes denna självcensur för ”Finlandisering”, vilket innebar att finländska tidningar både i sina ställningstaganden, men också i sin nyhetsrapportering lämnade bort eller förringade fakta som kunde anses obehagliga för Sovjetunionen. I vänsterpressen tog det sig tvärtom uttryck i en idealisering av förhållandena i Sovjetunionen och dess satellitstater, medan västländerna och speciellt Förenta Staternas framsteg förringades. De journalister som inte inrangerade sig i dessa strävanden blev utfrysade eller avskedade. År 1974 avskedades tidningen *Demaris* kåsör Simo Juntunen (Simppe) och under samma årtionde byttes flera chefredaktörer ut, bland annat i huvudstadsregionen, vilket innebar att självcensuren vid övergången till 1980-talet hade anammats av alla massmedier, inklusive Rundradion. Denna självcensur applåderades även av Finlands politiska ledning. Presidenten, regeringen och Urho Kekkonen var inte sena att sända så kallade kvarnbrev till politiker och huvudredaktörer som avvek från denna linje.¹¹

President Kekkones insjuknande hösten 1981 medförde följande år ett skifte på presidentposten, då Mauno Koivisto (SDP) valdes till ny president för republiken i februari 1982. Under Koivistos tid som president (1982–1994) iaktogs självcensurpolitiken i början, men i och med att Sovjetunionens nya ledare Michail Gorbatsjov anammade en ny öppnare politik med ”glasnost” och ”perestrojka” som nyckelord, började även den finländska journalistiken uppluckras i detta avseende, även om landets politiska ledning länge iakttog en mycket försiktig linje i förhållande till Sovjetunionen. President Koivistos linje gick ut på att man inte lät sig provoceras om och när man blev provocerad. Senast Berlinmurens fall hösten 1989, Sovjetunionens sönderfall sommaren 1991 och hela Warszawa-paktens upplösning medförde ett friare debattklimat också i Finland.

Den finlandssvenska tidningspressen intog på många sätt en särställning inom pressfältet på 1900-talet. Ännu under mellankrigstiden var *Hufvudstadsbladet* en av landets största riksmässiga dagstidningar vid

10. Esko Salminen, *Vaikeneva valtiomahti? Neuvostoliitto/Venäjä Suomen lehdistössä 1968–1991* (Helsinki 1991), s. 136–139, 145–147.

11. Salminen, *Vaikeneva valtiomahti?*, s. 165–177. Se även Esko Salminen, ’Den finska pressens självcensur under det kalla kriget 1968–1991’, *Sensur og selvzensur i nordisk presse*, s. 95–105.

sidan av de finskspråkiga huvudstadsdrakarna *Helsingin Sanomat* och *Uusi Suomi*. Efter kriget inledde *Helsingin Sanomat* sin frammarsch, som drygt femtio år senare lett till att tidningen hade den största upplagan i Norden på över 400 000 exemplar, medan *Uusi Suomi* nedlades på nittiotalet och *HBL* stampade på stället med en upplaga på knappa 60 000 exemplar. Den svenskspråkiga tidningspressen i Finland kunde emellertid i sina led räkna de äldsta och mest traditionsbärande tidningarna i vårt land: *Åbo Underrättelser* (1824), *Vasabladet* (1856), *Borgåbladet* (1860) och *Hufvudstadsbladet* (1864), *Västra Nyland* (1881), *Östra Nyland* (1889), *Åland* (1891) med flera, medan den äldsta finskspråkiga ännu utkommande tidning i slutet av 1900-talet var *Keskisuomalainen* (tidigare *Keski-Suomi*) grundad i Jyväskylä 1871. De svenskspråkiga ledande tidningarna överlevde genom hela 1900-talet som självständiga, senare ofta politiskt obundna tidningar. Oftast bevarade de svenskspråkiga tidningarna sina ursprungliga namn, då de ledande finskspråkiga tidningarna ändrade namnform och namnskick. I dag har ingen större finskspråkig dagstidning längre kvar sitt ursprungliga namn från 1800-talet.

De flesta svenskspråkiga tidningar under 1900-talet var borgerliga, men även på vänsterhåll utgavs tidningar på svenska. Socialdemokratiska *Arbetarbladet* och det socialistiska organet *Ny Tid* företrädde den politiska vänsterpressen. Majoriteten av den borgerliga finlandssvenska dagspressen stod Svenska Folkpartiet nära, även om dessa tidningar i teorin var politiskt oavhängiga.¹²

I slutet av 1900-talet inleddes den globala utveckling, som på 2000-talet lett till papperstidningens kris i västländerna, så även i Finland. Men den finländska tidningspressen har städse gått i bräschen för den tekniska utvecklingen, till exempel datorisering av sättningen och digitalisering av tryckningen och har på detta sätt kunnat bevaka sin konkurrenskraft. Tidningspressen hade nästan absolut monopol på opinionsbildningen i Finland ända till efterkrigstiden. Först på 1960- och 1970-talen vann andra medier, främst televisionen, insteg på massmediemarknaden och webbens genombrott skedde först efter millennieskiftet 2000. Tidningsutgivningen, som ännu i början av 1900-talet kunde vara i händerna på en privatperson och senare under seklet

12. Lars-Folke Landgrén, 'Utvecklingslinjer inom finlandssvensk dagspress. Värn för ett frisinnat, liberalt arv', *Presshistorisk årsbok 1998* (Stockholm 1998), s. 44–51.

mestadels sköttes av ett aktiebolag, inom vänsterpressen ett andelslag, koncentrerades i slutet av århundradet på av ett fåtal händer. De stora mediekoncernernas (till exempel Sanoma Media Finland, Alma Media, KSF Media) tidningsutbud kan innehålla allt från en ledande riksspridd tidning (*Helsingin Sanomat*, *Aamulehti*, *Hufvudstadsbladet*) och flera mindre regionala eller lokala tidningar till kvällstidningar och tidskrifter.

En fri tidningspress är förvisso ingen självklarhet och den är därtill i mångt och mycket en chimär, förutom politiska bindningar är tidningspressen alltid beroende av marknaderna. Den fria, oberoende tidningspress, som enligt definition borde fungera som en viktig övervakare av de statliga myndigheterna i Finland, lyste sålunda under 1900-talet med sin frånvaro i långa tider. Förtrycksåren i början av seklet, krigsåren 1914–1918 och 1939–1945 med sin krigscensur, efterkrigsåren 1918–1919, åren av självcensur på 1970- och 1980-talet är exempel på sådana perioder. Dock har det i så gott som alla tider funnits undantag från denna regel, dagstidningar med modiga redaktörer vilka för sin del sökt styra informationsspridningen och därigenom gett medborgarna hopp om en bättre framtid. I slutet av förra seklet, på 1990-talet, såg man den fria pressens uppgift som övervakare av demokratin som en självklarhet, något som dock under 2000-talet åter blivit ifrågasatt.¹³

13. Se t.ex. Christian Van Thillo, 'Riippumaton media ei ole itsestäänselvyys. Vieraskynä', *Helsingin Sanomat* 30.12.2016.